

Susirašinėjimo laikas kaip alternatyvi plotmė: bendrumas, susitikimas, virtualumas

JURGA JONUTYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/050gfgn67>

jurga.jonutyte@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8532-6349>

SANTRAUKA. Straipsnio medžiaga – XX a. viduryje dviejų žmonių, sutuoktinių, vienas kitam rašyti laišakai iš įkalinimo vietų ir į jas. Straipsnio tikslas – remiantis šia medžiaga, atskleisti *paprasto laiško* kaip artefakto, palaikančio santykį tarp artimų žmonių, vaidmenį ir galią kurti virtualų dvejetainį bendrą laiką. Laiko apmąstymas straipsnyje sutelkiamas ties vienaikiškumo sąvoka (Alfred Schutz), parodant, kad susirašinėjimo popieriniais laiškais praktika sukuria itin savitą šio laiko režimo atmainą. Ranka rašyti laišakai išlaiko juos rašiusio asmens rankos judesio pėdsaką, todėl steigia savitą interkorporalumo patyrimą, arba kito asmens kūnišką prezenciją (Tim Ingold), todėl ne vien perduoda reikšminį turinį, bet ir geba užkrėsti rašiusiojo būseną (*užkrėtimo* sąvoką skolinuosi iš Erico Landowskio sociosemiotinių apmąstymų). Per tiriamo susirašinėjimo patirtį jo dalyviai traukėsi nuo realios vietos ir laiko (nuo žeidžiančios kalėjimų aplinkos) į virtualų laiką (Henri Bergson, Gilles Deleuze). Straipsnyje argumentuojama, kad tokia virtualybė nebūtinai reiškia netikrumą, iliuziškumą ar klaidą, – ją galime matyti kaip esantį ir gelbstintį, pažeidžiamiausiose situacijose žmogaus sąmonei būdingą ir daugeliui pažįstamą būvį. Straipsnyje taip pat svarstomas etinis ir metodinis darbo su panašia medžiaga pagrįstumas. Prieinama prie išvados, kad, leidžiant pirmiausia kalbėti medžiagai (Maria Tamboukou), sekant jos detalėmis kaip pėdsakais ir juos interpretuojant, įmanoma plačiau suvokti šią žmogiškąją veiklą (Adriana Cavarero, Hanna Meretoja).

RAKTAŽODŽIAI: vienaikiškumas, naratyvinis nesąmoningumas, virtualumas, paprastas laiškas.

Correspondence Time as an Alternative Plane: Togetherness, Encounter, Virtuality

ABSTRACT. The article is based on a mutual correspondence by a married couple, written in the middle of the 20th century to and from the places of imprisonment. The aim is revealing, with the help of this correspondence, the role of the common letter as an artefact maintaining

Received: 04/10/2024. **Accepted:** 05/11/2024

Copyright © Jurga Jonutytė, 2024. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the relationship between these close people, and its capacity of creating the virtual common duality of time. The notion of time in this article focuses on simultaneity (Alfred Schutz); however, the author demonstrates how written correspondence on paper creates a special kind of this temporary modus. Handwritten letters display traces of movement left by their author's hand, thus enabling a peculiar experience of intercorporeality, or a bodily presence of another person (Tim Ingold). Therefore, rather than just conveying the meaningful content, they are capable of infecting the reader with their author's state of mind (the notion of infection here is borrowed from Eric Landowski). The practice of corresponding enabled its participants to distance themselves from the real time and space (that is, from the painful surroundings of imprisonment), and to move into the virtual time (Henri Bergson, Gilles Deleuze). The author maintains that, rather than signifying uncertainty, illusion or mistake, such virtuality may be perceived as a readily available, benevolent status of mind, which is typical for humans finding themselves in painful situations, and familiar to many. The author also discusses the ethical and methodical issues raised by researching such kind of material. She concludes that if the material is enabled to speak first (Maria Tamboukou), its details leave traces that can be followed and interpreted, enabling us to broaden our understanding of this human activity (Adriana Cavarero, Hanna Meretoja).

KEYWORDS: letter, simultaneity, narrative unconsciousness, virtuality.

ĮVADAS

Straipsnio stimulus ir svarbiausia medžiaga – pagyvenusios kauniečių poros laišakai, XX a. 7-uju dešimtmečiu rašyti vienas kitam iš kalėjimų. Vienas po kito areštuojami ir įkalinami du labai artimi žmonės bendravo susirašinėdami. Iš pradžių buvo suintas ir po maždaug metus trukusių teismų į sunkiųjų darbų koloniją uždarytas vyras, o jam išėjus į laisvę po trejų metų įkalinta jau žmona. Žmonai grįžus, maždaug po dvejų su puse metų, vyras jau gulėjo dispanseriuose ir ligoninėse (kolonijoje užsikrėtė tuberkulioze) – ir vėl rašė bei gavo laiškus. Nė vienas jų nebuvo rašto žmogus, jų laišakai buvo ne saviraiškos, bet būtinybės – santykio būtinybės – laišakai. Juose nebuvo apmąstymų, pasakojimų, samprotavimų; vienintelis dalykas, kas iš jų aiškiai į mus šiandien kreipiasi, yra kančia – išsiskyrimo kančia ir noras vėl susitikti.

Šie laišakai, atsitiktinai patekę man į rankas, inspiravo apmąstymus keliomis susijusiomis temomis: apie keistą šeimyninį gyvenimą – artimą, meilės santykį, privertinai virtualų, palaikomą beveik tik per laiškus; apie svetimų, niekada nepažintų, kultūros ir politikos istorijai nereikšmingų žmonių prabėgusių gyvenimų pėdsakus; apie galimybę (ir, be abejo, teisę) tais pėdsakais sekti mąstant apie sau išsikeltus mokslinius klausimus. Šio teksto tikslas – remiantis tokia keista ir įtaigia medžiaga, bent keletu svarbiausių aspektų aprašyti *paprasto laiško* paskirtį steigti ir palaikyti santykį tarp artimų žmonių. Taigi šiame straipsnyje klausiama ne apie konkrečią pagyvenusių žmonių porą, XX a. viduryje susirašinėjusią laiškais, bet apie laišką kaip tokį – apie jo galią jungti ir sykiu skirti.

Straipsnis pradedamas pasitelkiant vienalaikiškumo sąvoką (Alfred Schutz) susirašinėjimo laikui apmąstyti. Susirašinėjimo popieriniais laiškais praktika tarsi iškart,

vien dėl techninių priežasčių, atmeta vienalaikiško bendravimo galimybę, tačiau čia turime keistą jos atmainą. Laiškas, jei rašytas ranka, steigia itin savitą inter-korporalumo patirtį, juslinį kito asmens patyrimą (Tim Ingold) ir persiėmimą jo būseną (Eric Landowski). Ši rašymo ir skaitymo patirtis yra unikali ir labai skiriasi ne tik nuo rišlaus teksto rašymo bei jo recepcijos patirties, bet ir nuo mums įprasto turiningo ir tvarkingo laiško skaitymo ir rašymo nuosekliai formuluojant mintis.

Kalbant apie atvejį, inspiravusį šiame straipsnyje siūlomus apmąstymus, svarbu ir tai, kad tokia patirtis truko nenumatyta ilgai, neturėjo aiškaus numanomo pabaigos laiko. Susirašinėjimo dalyviai tolo nuo realios vietos ir laiko, kuriuo gyvena – nuo kalėjimų aplinkos, nuo dabarties, traukėsi į virtualybę, kuri, kaip laiko ir būsenos režimas (Henri Bergson, Gilles Deleuze), leido jų bendrumui būti ir stiprėti. Vienas iš svarbiausių straipsnio keliamų klausimų skamba taip: ar tokia virtualybė, kaip spontaniškai manytume, reiškia netikrumą, iliuziškumą, klaidą? O gal ją galime laikyti esančiu ir gelbstinčiu, pažeidžiamiausiose situacijose žmogaus sąmonei būdingu ir daugeliui pažįstamu būviu?

Galiausiai paskutiniame straipsnio skyriuje užklausiama apie etinį ir metodinį tokio tyrimo adekvatumą, primenant, kad ši ir bet kuri panaši analizė necharakterizuoja konkrečių žmonių. Sekant medžiaga, galinčia nustebinti ir paskatinti neįprastus teorizavimo posūkius (Maria Tamboukou), interpretuojant ir menką pėdsaką atkuriamas bei išplečiamas bendravimo laiškais suvokimas (Adriana Cavarero, Hanna Meretoja).

PAPRASTŲ LAIŠKŲ PAVYZDYS

Laiškai yra vadinami paprastais jokių būdu ne dėl juos rašiusiųjų „paprastumo“ ar juo labiau ne dėl to, kad jie būtų laikomi tipiškais ir neįdomiais, bet dėl savo pobūdžio: tokiuose laiškuose dominuoja siekis palaikyti santykį ir aptarti kasdienius rūpesčius. Artimų žmonių susirašinėjimas, nedarantis jokios įtakos nei kultūrai, nei visuomenės sanklodai, jokiais išskirtiniais, tik iš laiško sužinomais faktais nepraturtinantis mūsų žinių apie laikmetį, apie visuomenės grupę ar geografinę vietovę, vis vien bus vertingas tyrinėtojai ar tyrinėtoju, kuris domisi žmonių tarpusavio santykių dinamika, drauge su šia dinamika nuolatos perkuriama laiškus rašiusiųjų savivoka ir pačiu laiško fenomenu.

Laiškai, apie kuriuos rašau, kartu su kitais vienos praeitame amžiuje Kaune gyvenusios moters (gim. 1906 m.) dokumentais buvo parduodami viename iš nedidelių Kauno antikvariatų, kuriame lankosi bemaž tik kolekcininkai. Ten juos rado bukinistas Mantas Antanas Davidavičius, sukaupęs nemažą senų knygų bei dokumentų

archyvą¹, susidedantį iš skirtingų, atskiriems žmonėms priklausančių dokumentų pluoštų. Tokie dokumentai paprastai arba būna sunaikinami, arba kiek ilgiau išlieka palikuonių namuose, saugomi dviejų ar trijų kartų, arba tampa viešais nesenos praeities ir nepažįstamų gyvenimų liudininkais – įgyja naują paskirtį. Šis senų dokumentų likimas jau savaime yra motyvas profesionaliai ar neprofesionaliai juos tyrinėti – iš juose išlikusių užuominų atkurti ar veikiau sukurti įsivaizduojamą visumą, kažkada egzistavusią visatą, paskiro žmogaus gyvenimą. Tačiau šiame straipsnyje to nesiimu, jame klausiu tik apie konkrečią veiklą – susirašinėjimą laiškais, tai, ką ši veikla apima, ką joje pražiūrime laikydamos laišką vien informacijos šaltiniu.

Laiškai, apie kuriuos rašau straipsnyje, puikiai atitinka *paprastų laiškų* apibūdinimą: jie skirti tik santykiui palaikyti, juose nerasime beveik jokios informacijos, labai maža ir pasakojimų (iš kurių išsižvejojume įdomesnių detalių) ar samprotavimų (leidžiančių rekonstruoti ano meto žmogaus mąstyseną). Vos keli aplinkos aprašymai, papasakotas sapnas, dar keli labai trumpi gyvenimo sąlygų nusakymai. Nėra informacijos, nėra saviraiškos, nėra jokios įdomesnės minčių eigos, kiekviename laiške daugiausia vietos užima ilgi pasisveikinimai ir tokie pat ilgi, liūdnei viltingi atsisveikinimai:

Brangioji mano žmonyte

dabartės grįžęs aš iš kelionės ant rytdienos rašau tau laiškutį kadangi aš be tavęs nešioju pusę pasaulio aptemusio kaip man yra sunku gyventi negali pati sau vaizuoti o aš negaliu tau smulkiai aprašyti kadangi mano širdis labai sunki dūšioje taip kaip žuvis be vandens jeigu supranti manęs aš tavęs suprantu puikiai net tavo visose mintyse kaip man pažiūrėjai į akis [...]

[...] išvažiavai tai vietos neradau kaip širdis skaudėjo negalėjau nei dirbti nei valgis lenda vien tiktai tu akyse stovi brangus mano ir mylimas vyreli gali mane suprasti ir mano sunkią padėtį kokioj aš padėty dabar randuosi taip rodos dar ateina žiema patys šalčiai o dar pas mus negalvoja kurenti o sklepas šaltas įvedė vandentiekį dar kokią iš miesto atsarginį iš viršaus triubos storos šlapios varva cementinės grindys šalta drėgmė vot koksai mano gyvenimas ir turiu dirbti ir vargti kankintis ir kam pasiskūsi bet vis galvoju 10 metų tai ne 2 metai ir 2 mėnesiai jau išsikankinau 26 mėnesius baigiu tai gal kaip nors išvargsiu [...]

1 Privatus archyvas nėra kataloguotas, dėl jo mažos apimties dokumentai neregistruojami (todėl archyviniai numeriai nėra pateikiami), tačiau jis tvarkingas: dokumentai ir leidiniai jame yra sisteminami, saugiai laikomi, jei reikia – profesionaliai restauruojami. Visi šiame straipsnyje cituojami ir aptariami laišškai priklauso Manto Antano Davidavičiaus archyvui. Visose straipsnio vietose pateikiant laiškų ištraukas žodžių rašybą (nesikišdama į sintaksę) tasiau, išskyrus vieną fragmentą, kuriuo siekiu parodyti skirtumą tarp to, kaip parašyta, ir to, kas rašyta. Rašybą tasiau dėl to, kad skaitant dėmesys kryptų į tai, kas rašyta, o ne į tai, kaip užrašyta. Taip pat šioje analizėje nėra kreipiamas dėmesys į laiškų datas, eiliškumą: cituojamas ir apmąstomas susirašinėjimas, nors buvo labai intensyvus, truko palyginti neilgai ir buvo gana vientisas. Už galimybę naudotis šiais dokumentais nuoširdžiai dėkoju dr. Mantui Antanui Davidavičiui.

Taip daugiau nei aštuoniasdešimt metų nugyvenusios moters paliktas nedidelis dokumentų pluoštelis paakino suprasti tegu ir nedidelę dalį jos gyvenimo – jos didžiąja dalimi epistolinį santykį su antruoju sutuoktiniu. Laiškų tarp moters dokumentų nėra daug, bet ne todėl, kad būtų buvę maža progų jiems rašyti, o dėl to, kad rašyti akivaizdžiai buvo sunku. Atrodo, ir ji pati, ir žmogus, su kuriuo susirašinėta (antrasis vyras), mokėsi rašyti būtent laiškuose. Neminėsiu savo svarstymams nebūtinų detalių, bet iš išlikusių laiškų ir kitų tame pluošte buvusių dokumentų apytikriai paaiškėja visiškai formalus kontekstas – čia ji ir pristatysiu.

Pirmojo sutuoktinio moteris neteko Antrajam pasauliniam karui baigiantis, 1945 metais. Liko su dviem dukromis, jaunesnei buvo vos dveji metai. Žinoma, skurdo, neturėjo už ką susimokėti nuomos. Gyveno Kauno senamiestyje, dalis jos šeimos buto buvo atimta, todėl glaudėsi viename kambaryje. Tą komunalinio buto kambariuką kelis kartus pakeitė (tai matyti iš išlikusių potvarkių) į mažesnius. Maždaug po dešimties metų, o gal kiek vėliau moteris ištekėjo antrą kartą, neabejotinai iš meilės. Ir štai nuo čia jau gana svarbi chronologija: 1961 m. rudenio pabaigoje jos vyras apkaltinamas, esą parduotuvėje pavogęs vyriškas kelnės, kainuojančias 16 rublių ir 82 kapeikas. Tai esą matė keturi liudininkai. Vyrą suima, maždaug po metų nuteisia ir išsiunčia dvejiems metams (iki 1964 m. vasario) kalėti į griežtojo režimo sunkių darbų koloniją. Iš kolonijos jis rašo žmonai labai gražius ir jautrius laiškus, žadėdamas ramų ir saugų gyvenimą, kai grįš. 1962 ar 1963 m. pradžioje (formaliai dėl to, kad iš pasaugoti palikto lagamino dingo šilkiniai vyriški baltiniai) žmoną taip pat nuteisia ir išsiunčia kalėti į Panevėžio moterų kalėjimą. Iš ten ji rašo laiškus mylimam vyrui. Rašo laišką ir tą 1964-ųjų metų dieną, kai vyras paleidžiamas ir grįžta į jūdviejų namus. Moteris kalba, kad tikisi sugrįžti netrukus, „nesėdėti tų 10 metų“, pasakoja, kokios baisios kalėjime sąlygos. Irgi laukia, ilgisi ramaus ir saugaus gyvenimo kartu, kai sugrįš. Vyras tada jau iš namų rašo žmonai laiškus į kalėjimą:

[...] brangute mano žmonyte dar aš sugalvojau brangute parašyti keletą žodelių tau brangute aš pakolkas buvau sveikas ir gyvas ir laukiu diena po dienai kol nušvis saulutė į mūsų langą stojau dirbti gavau nusipirkti krautuvėję cukraus duonos rūkyti ir į terbutę sudėjau tai pilna nebuvo nu ir tai jau biški lengviau [...]

1964 m., negavusi kelių iš eilės vyro laiškų iš namų, žmona pradėjo įtarti, kad vyras serga. Galiausiai sulaukė patvirtinimo. Kalėdamas jis užsikrėtė tuberkulioze, tad laimingas gyvenimas ir vėl nusikėlė tolyn į neapibrėžtą ateitį:

[...] brangus pati iškankinta negaliu tavęs pasiekti kaip man tavęs gaila negaliu ateiti pas tave aplankyti tu mano brangus vyrelis ir mylimas vyrelis ką darysi dieve brangus kad mus toksai likimas žiaurus prispaudė bet nieko viskas praeis ir vėl būsi sveikutis

pasveiksi dievas duos ir grįšiu gyvensime kuo laimingiausiai kuo gražiausiai abu išvargę išsikankinę daugiau to nebus mokėsime gyventi ir gyvenimą savo įvertinti dabar katelis rašau tau 3 laiškėlį nuo tavęs gavau šitą 23 d aš taip ir galvojau kad tu sergi nes blogą sapną apie tave sapnavau ir matai kai sapnai pildosi mano o prašau tavęs brangutis vyrelis apie mane negalvoti širdžiai kenkia ir aš pragyvensiu žiūrėk save ir savo sveikatą gerk vaistus [...]

Žmona sugrįžta namo 1965-ųjų pabaigoje, kaip rašo, kalėjusi trejus metus. Galbūt tada pora jau kažkaip gyvena kartu, bet vėlgi – neramiai ir neilgiais intervalais, nes nuo 1965-ųjų (tai rodo išlikusios pažymos) vyro liga pasunkėja ir jo laiškai žmonai jau keliauja iš tuberkuliozinės ligoninės Alytuje. Po 1967-ųjų jokių laiškų ir jokios užuominos apie vyrą nebeturime. Mažai išlikę ir kitų dokumentų. Yra tik kelios nuobaudos pačiai moteriai, tarp jų – oficialus 1987 m. raštas, jog ji (būdama 81-erių) nubaudžiama 30 rublių bauda už tai, kad namuose laikė pusę butelio naminės degtinės, greičiausiai vaistams. To 4–5 m. trukusio susirašinėjimo laikotarpiu (apėmusio didžiąją dalį šios poros šeimyninio gyvenimo) šie žmonės ėjo šeštą savo gyvenimo dešimtį.

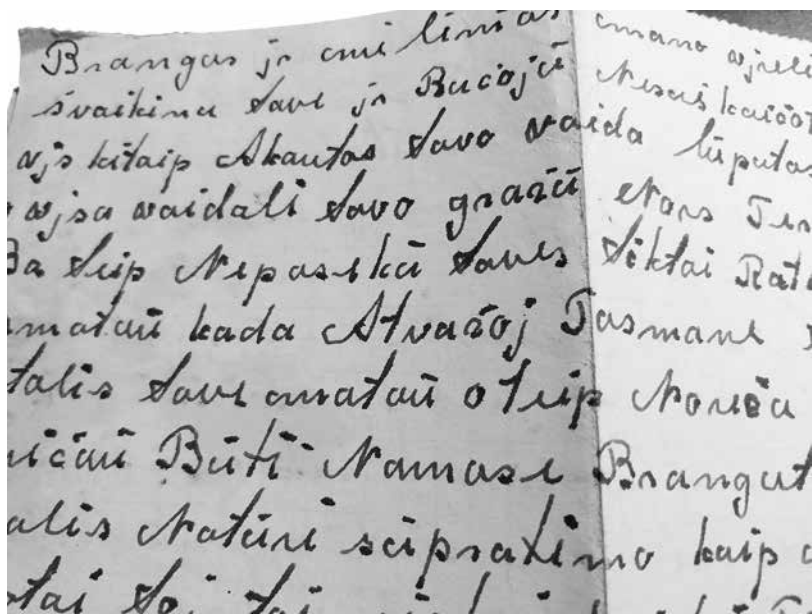
Šie laiškai sutuoktinių istoriją rodo kaip itin liūdną ir vertą įsižiūrėti: ilgai vargę ir skurdę žmonės antroje gyvenimo pusėje visgi patyrė laimę ir santarvę, tačiau labai savitą – didžiąja dalimi epistolinę, galima sakyti, virtualią. Laiškų rašymas jiems dažniausiai būdavo vienintelis būdas palaikyti santykį. Jų atveju šis paprasto laiško kaip santykio palaikymo vaidmuo yra radikaliai reikšmingas, gyvybiškai svarbus ir apimantis visą kasdienybę, mintis ir intencijas (laiškuose beveik nepasirodo kitų rūpesčių, tik dejonės dėl išsiskyrimo ir viltis, kad jis baigsis); kiekviena jų laiškų eilutė perteikia ir viltį, kad toks bendravimas tėra laikinas, kad po laiškų rašymo ir skaitymo ateis metas, kai jie „iš tiesų“, fiziškai, bus kartu. Tokia žinia, kurią ši sutuoktinių pora siunčia iš praeito amžiaus septintojo dešimtmečio, tampa vis aktualesnė mums, vis labiau įtikintiems daugialype bendravimo per atstumą galimybe.

Rašyti jiedu mokėjo labai prastai. Tačiau rašė – rašė taip, kaip įsivaizdavo, kad turi atrodyti laiškas, ir taip, kaip nujautė, kad turi atrodyti gražus, malonus gauti tekstas. Su sakytinės kalbos intonacijomis ir ritmika, su folklorui, o ne rašto kultūrai artimesnėmis nuotaikomis, vaizdiniais ir ištarmėmis, su prisimenamomis ir itin emociškai transformuotomis epistolinio mandagumo formulėmis ir taisyklėmis. Vis dėlto laiškų – kuriuos laikytume klasikiniiais – abu susirašinėjimo dalyviai buvo matę (ar galbūt girdėję juos skaitant) ir veikiausiai nesąmoningai ėmė juos pavyzdžiu (kaip daroma kartojant dainas ar sakytinę tautosaką), kartojė nekeldami sau uždavinio tiksliai prisiminti – kartojė savaip. Laiškai, apie kuriuos čia kalbame, parašyti visur (išskyrus viename iš jų pasakojamą sapną, apie kurį rašysiu vėliau) vartojant esamąjį laiką ir kone kas penktas žodis kreipiantis ir kreipiantis, tarsi

kalbantis gyvai. Šie laiškai nėra rašytinis tekstas griežtąja prasme – tai tarsi kalbėjimasis raidėmis (taip, kaip išeina jas sudėlioti) ir per atstumą. Jų rašymas, viena vertus, neturi taisyklių, norminės sintaksės, jie parašyti tarsi vienu įkvėpimu, kita vertus, tai kaskart be galo jautrus, subtilus ir taktiškas vieno kreipimasis į kitą.

Štai taip atrodo vieno iš žmonos rašytų laiškų pradžia, nepataisius rašybos:

Brangus ir milimas mano vyrelė Pirmause švaikinu tave ir Bučojū Nesuškaičotus kartus
vis kitai Akautas tavo vida lūputas tas gažas o vjsa vaidali tavo gražū Nors Per laiškau
Ba teip Nepasekū taves tiktai Ratkarčeis tave Pamatau kada Atvažoj Pasmane tai Retai
katalis tave mataū o teip Noreču kartū sū tavim graičaū Būti Namuse Brangutis mano
vyralis Natūri supratimo kaip Nusibodo 3 matai toj tai neiokai kai toj Pakloje varkstū
Bet jau vjsai Arteia laikas Ant Namū jau 7 pakeisci trača menesi šoj savaitei tas Praeis
Beržalis liks tiktai 2 menesei ir te Prabeks greitai tiktai matisi tavo žmonale Namose
kartū sūtavimi katalis Brangūs [...]²

Žmonos laiško fragmentas. Manto Antano Davidavičiaus asmeninis archyvas

2 „Brangus ir mylimas mano vyrelė pirmiausia sveikinu tave ir bučiuoju nesuskaičiuotus kartus vis kitai akutes tavo veidą lūputes tas gražias o visą veidelį tavo gražų nors per laišką ba taip nepasiekiu tavęs tiktai retkarčiais tave pamatau kada atvažiuoji pas mane tai retai katelis tave matau o taip norėčiau kartu su tavimi greičiau būti namuose brangutis mano vyrelis neturi supratimo kaip nusibodo 3 metai tuoj tai ne juokai kai toj pekloje vargstu bet jau visai artėja laikas ant namų jau 7 pakeisti trečią mėnesį šioj savaitėj tas praeis birželis liks tiktai 2 mėnesiai ir tie prabėgs greitai tiktai matysi tavo žmonelę namuose kartu su tavim katelis brangus [...]“

Moteris, iki karo buvusi miškininko žmona, po karo našlavusi ir vargusi, iki savo ir savo antro vyro įkalinimo rašyti greičiausiai mokėjo labai menkai. Kiti dokumentai rodo, kad būtinus formalius laiškus (prašymus) anksčiau ji diktavo. Jos antrasis vyras, kaip rodo vienas iš dokumentų, buvo baigęs keturis pradinės mokyklos skyrius – taigi buvo šiek tiek pasimokęs, rašė jis galbūt vos vos lengviau³.

Šių laiškų paskirtis – tik santykio puoselėjimas. Juose beveik nieko nesvarstoma, nepasakojama (šie žmonės, atrodo, nebuvo pratę to daryti raštu), tik po kelis kartus viename popieriaus lape vis skirtingais būdais, vis naujai išsakomas pasiilgimas ir noras greičiau sugrįžti į bendrą erdvę. Į šiuos laiškus, būtent į tokius, pavyksta žiūrėti vien kaip į žmogaus pėdsaką, klausiti apie raštu artikuliuotą santykį. Šių žmonių susirašinėjimas laiško rašymo praktiką atveria kaip keistą ir skausmingą, kaip išryškinančią patį pirminį savo motyvą – negalimybę pasiekti artimojo tiesiogiai, kūnu, balsu, akimis, ranka. Tai skatina ne aiškintis konkretybes apie Kauno gyventojus ar XX a. 7-ojo dešimtmečio Sovietų Sąjungos tvarką, ne stebėtis antroje gyvenimo pusėje savarankiškai išmokusiu rašyti žmogumi, net ne mąstyti apie septinto dešimtmečio moterų ar vyrų kalėjimų kalinius, o klausiti pačių bendrausių dalykų: kas yra tokia žmogiška veikla, kokia būklė ją nulemia? Šių žmonių laišškai yra įspaudas, pėdsakas, kalbantis ne tik apie situacijas, įvykius ar vyksmus, bet apie daugybę bendražmogiškų dalykų. Galbūt tie žmonės vogė ir tas kelnės, ir marškinius, o galbūt (greičiausiai) nevogė – tai nesvarbu⁴. Svarbu, kad jie laiškuose paliko savo santykio pėdsaką ir jis atsitiktinai pasiekė mus.

MENAMAS SUSIRAŠINĖJIMO VIENALAIKIŠKUMAS

Susirašinėjančios poros laikas tekėjo kitaip, labai savitai – išsitiesdamas laukiant ir pagreitedamas gavus laišką arba sulaukus susitikimo (jie būdavo labai reti, bet įvykdavo). Laukimo laikas, patirties atžvilgiu sunkiai sulyginamas su laisvėje bėgančiomis dienomis, mėnesiais ir metais, visgi kabinasi už objektyvių atkarpų: jei

.....
3 Moters laiškuose galima atpažinti senos kartos kauniečių kalbėsenos ženklus, jos rašybos netikslumai (žiūrint iš šiandienos perspektyvos) toli gražu ne visada yra atsitiktinis raidžių praleidimas ar painiojimas. Tačiau tai nėra šio straipsnio tema, o ir mano nekompetencija trukdytų tokį tyrimą atlikti. Čia svarbu, kad šios moters laišškai yra įsivaizduojamo kalbėjimosi fiksavimas raidėmis, beveik nepažįstant rašto kultūros, neturint nei laiškų, nei kitokių tekstų rašymo praktikos.

4 Dabar jau nėra galimybės sužinoti tikrųjų šios šeimos narių įkalinimo motyvų, apie juos galima spėlioti įvairiai. Viename moters laiške užsimenama: „[...] bet dabar gal būsime kitokie ligšiol buvome tiesiog asilai visai tikrai kūnas be galvos nieko grįšiu pinigų neturės ir tas durnystės žioplų lystės į šalį gana [...]“, ir tai rodo, kad patys kalinamieji suprato skaudžios neteisybės priežastis. Mes jų suprasti neturime galimybės, negana to, jos ir nėra svarbios svarstant apie laišką kaip artimumo raišką.

ko tame laiškų pluoštelyje ir yra labai daug, tai metų, mėnesių ir dienų skaičiavimo. Skaičiavo, kiek praėjo, kiek liks, atskaitos taškais laikė įkalinimą arba gautą anks-tesnį laišką, numatomą – aiškiai nė vienam iš kalinių nepraneštą – paleidimo laiką.

Laukimą – tą laiko patirties režimą, kuris šitame susirašinėjime matosi ryškiau-siai, – ne vienas XX a. pirmos pusės laiko temą svarstęs filosofas laiko paradigmine vidinio (subjektyvaus) laiko suvokimo būseną. Toks susirašinėjimas, apie kokį čia kalbame, jo ritmika mūsų dienomis yra sunkiai suprantama: ilgas laikas, per kurį laukiama ir sulaukiama atsakymo, iš šiandieninės patirties yra beveik dingęs ir egzistuoja tik išimtiniais atvejais. Ranka rašyti laiškai eidavo ilgai. Laiško laukimas vėlgi nėra patiriamas tolygiai diena po dienos, minutė po minutės vienodu jausmu – šis intervalas tempiasi kaupdamas įtampą ir galiausiai sudėdamas ją į rašomą laišką. Tai yra intensyvus, pulsuojantis ir įtampą nuolatos auginantis laikas.

Be to, susirašinėjimas ilgai einančiais laiškais įsiterpia į kasdienius veiksmus, supina laiką, suskaido veiklą į ryškiau ir blankiau patiriamus intervalus ir supainioja kryptis – tai esu rašiusi anksčiau, remdamasi pirmiausia Williamo Jameso, vieno iš vidinio ir išorinio laiko sąvokų atskyrimo pradininkų, teorija. W. Jameso vidinio laiko sąvoką grindžia ritmo ar, tiksliau, daugybės skirtingų vienu metu patiriamų ritmų suvokimas (Jonutytė 2023). Šiame straipsnyje iš bendro XX a. pirmos pusės filosofijos fono (tai laikotarpis, kai apskritai iškilo vidinio laiko problema) pirmiausia norisi išskirti Alfredą Schutzą – jis laiko sąvoką savitai susiejo su intersubjektyvumo teorija: laiko nesuvoktume, jeigu nesuvoktume, netikėtume, kad kitų žmonių sąmonė jį patiria panašiai (tai, anot A. Schutzo, yra „besimainančiųjų perspektyvų generalinė tezė“; Schutz, Luckman 1984: 98). „Aš gyvenu tame pa-čiame pasaulyje kaip ir tu, vadinasi, aš gyvenu tavęs supratimo aktuose“ (Schutz 1972: 140).

Tai yra daugiau ar mažiau visai fenomenologijai bendra teorija, tačiau A. Schutzo indėlis į ją tas, kad jis kiekvieną, net ir abstrakčiausią suvokimą (to-limo, niekad nepatirto praeties ar ateities laiko arba tolimos, sunkiai įsivaizduo-jamos erdvės) kildina iš tiesioginės sąveikos su kitu žmogumi – iš vienalaikybės patirties. A. Schutzas sako, kad taip randasi objektyvus (išorinis) laikas, kurį matuojame ir skaičiuojame. Objektyvus laikas nėra duotybė, nėra tai, į ką aš nesirinkdama būnu ar esu įmetama, jis randasi iš tiesioginio žmogiškojo santy-kio, iš smulkiausių realių susidūrimų ir sąveikų. A. Schutzas reikšmingai išplečia vienalaikiškumo sąvoką:

[V]ienalaikiškumo problema, suprasta ne tik kaip bendras Dabar objektyviame laike, bet ir kaip dviejų vidinių laiko tėkmių bendrumas [...], man atrodo svarbiausias dalykas intersubjektyvumo problemos tyrinėjimuose, ir ne tik kalbant apie transcendentalinį, bet ir apie kasdienį intersubjektyvumą (Schutz 1975: 88).

Vienalaikiškumą jis įvardija kaip situaciją „veidas į veidą“, kai ir kūniškai, ir dėmesio nukreiptumu būnama toje pačioje erdvėje, kartu veikiamas. Jei žmonės yra toje pačioje vietoje tuo pačiu metu, jie panašiai patiria aplinką ir tai, kas joje įvyksta.

Vienalaikiškumas yra svarbiausia atraminė A. Schutzo teorijos sąvoka, dėl jo tampa įmanoma visa kita: ir artima bei tolima erdvė, ir laikas (įskaitant labai tolimą praeities ir ateities), ir žmonių skirtingumas – nežinomos tautos, nesuprantamos kalbos ir pan., – visa tai suvokiame tik dėl to, kad turime vienalaikes patirtis (Schutz 1970: 221–222; Schutz, Luckman 1984: 103). Visas tolimumas ir svetimumas seka vienalaikiško bendrumo pavyzdžiu. Vienalaikiškas tiesioginis santykis yra bet kurio kito tarpžmogiško santykio užuomazga ir postūmis. Nors laiškuose situacija „veidas į veidą“ išsakoma kaip laukiamas išsipildymas („matysi tavo žmonelę namuose kartu su tavim katelis brangus“), šeimos susirašinėjimas gražiai rodo, kad šis pirminis vienalaikiškumas gali būti (ar veikiau visuomet daugiau arba mažiau būna) ir virtualus – apimantis daugybę neįsivardytų ir neįsisąmonintų elementų iš praeities patirčių, numanomų ateities lūkesčių, mažomis dalimis artikuluojamas laiškais, per laiškus perduodamas.

A. Schutzo papildymas leidžia kalbėti apie bendrą dviejų žmonių būseną prisimenant ir laukiant, apie būseną, sutelktą į ne-dabartį, į bendrą to keisto laiko, iš kurio tarsi „išimta“ dabartis, patirtį, sinchronizuojamą laiškais. Juos skaitant tampa aišku, jog laikas gali būti nei objektyvus, nei subjektyvus, bet būtent dviem žmonėms bendras, patiriamas jų situacijoje. Nesvarbu, kaip įvardijamas laiko intervalas, jis niekada nebūna plika kalendorinė atkarpa, lygiai kaip niekada nebūna vien ateities ar vien praeities laikas.

[...] o gal ir aš grįšiu ne už ilgo ką gali žinoti o gal ir labai greitai čia negali žinoti ir gyvensime gražiai [...]

[...] tai sekmadienį ir bus paskutinis tavo važiavimas pas mane į panevėžio lagerį manęs aplankyti jau ant sekančio pasimatymo aš pas tave atvažiuosiu stačiai į namus pas tave vyrelis [...]

[...] iškalėjęs tris metus atvažiuos tavo žmonelė dabar greitai praeis tie trys mėnesiai tikrai kad būtume sveiki o taip viskas bus tvarkoje [...]

[...] mano brangutis vyrelis tikiuosi nereikės tų 10 metų sėdėti gal nušvis saulutė dėl manęs iš katros pusės [...]

Šis išskaidytas ir sykiu patiriamas vienalaikiškumas yra dvejetainis objektyvus ir dvejetainis subjektyvus laikas tuo pat metu – dviejų laikas, ne tik pasiskirstantis tarp laiško laukimo, gavimo, rašymo ir išsiuntimo, bet ir išsklides po visą patirtą

ir laukiamą gyvenimą, sugriebiant intervalus, sudarytus iš prisiminimų ir ateities lūkesčių, atkuriant praeitį ir ją nuolatos perkeliančią ateitį. Tikėtina, kad šis dvejybiškai objektyvus laikas iš kasdienių patirčių išstumia ir objektyvų, ir vidinį subjektyvų laiko režimus, o laišku ir visam susirašinėjimui sukuria ypatingą tikrovę. Taigi, žvelgiant į šią keistą medžiagą, pirmiausia pastebimas intensyvaus laukimo laikas – metų metai, praleisti laukiant, laukimą užrašant ir siunčiant, ir gaunant tokio pat laukimo liudijimą atgal. Šis dviese paeiliui artikuliuojamas laukimas yra ir kančia, ir kančios numaldymas.

Tie du mėnesiai, trys mėnesiai, dveji metai, dešimt metų yra visiškai objektyviai matuojamas laikas, su didžiuliu atsidavimu skaičiuojamas laikas. Kone fizinis jo tikrumas, maksimaliai skaudus jo patyrimas ir jo svarba rodo, kad jis nepriklauso minėtos perskyros poliams – tai nėra nei vidinis (kuris turėtų būti jokių pavidalų neperduodamas kitam žmogui ir kuriam turėtų nieko nereikšti objektyvi data ir trukmė), nei išorinis laikas (kuris turėtų sutapti su bendrai priimtu laiko matavimu ir vienetais). Ši laiko patirtis yra objektyvus, žiaurus ir pačia tikriausia to žodžio prasme patiriamas laikas.

Gyvenimo kartu, arba tikrojo gyvenimo, nukėlimas po nežinia kelių metų, vėliau – po kelių mėnesių (kai paaiškėja paleidimo į laisvę mėnuo) yra skaudi ir kartu be galo maloni mintis, ir ji vis kartojasi. Žmonių susirašinėjimas yra laikiškai perstumta ar laike persikeitusi „veidas į veidą situacija“: rašomas laiškas suvokiamas kaip *tarsi* susitikimas, padalintas į rašymo ir skaitymo momentus – susitikimas, kurio vienalaikiškumas išardytas, tačiau patiriamas; kita vertus, tikrą susitikimą šių sutuoktinių laišakai vis mato ateityje ir jo laukia, ir atrodo, kad visi laišakai tik dėl to ir randasi. Laiškas visada išardo vienalaikiškumą (rašoma ne tada, kai skaitoma), bet ir jį, virtualų, sukuria, visiškai perkeisdamas dabartį. Šie žmonės, kurių laiškų fragmentus cituoju, susitikdavo vienas kito rašymo veiksmuose – ne per minčių formulavimą, pasakojimo meną ir naratyvinę ar filosofinę saviraišką, bet per siuntinėjimą vieno kitam stropiai prirašytų puslapių, kuriuose tik pakartojama tai, kad jų laikas nukeltas tolyn. O iš tiesų pakartojama yra jų buvimo kartu namuose vizija, virtualus to buvimo variantas.

[...] labai visuomet laikiu kai gaunu nuo savo brangaus vyrelio laiškutį tai visas džiaugsmas tas laiškas mane apramina o to va ir gyvenu tai mano visas džiaugsmas [...]

[...] brangus vyreli kai tu išvažiavai labai pergyvenau žinau gerai kad turėjau būti kartu namuose abu o toksai mano žiaurus likimas turiu kankintis viena atskirta nuo tavęs tame varge ot tai teisybė pasauly [...]

SUSITIKIMAI LAIŠKUOSE: RAŠYMO IR SKAITYMO KŪNIŠKUMAS

Dabar mums įprastas susirašinėjimas elektroniniais laiškais ar žinutėmis iki minimumo sumažina laukimo ir gavimo intervalą, technologijos visą susirašinėjimo veiksmą daro iš pažiūros lygiau ir lengviau pakeliamą. Bet dingsta vienas dėmuo – kūno pėdsakas. Timas Ingoldas, kalbėdamas apie rašymą ranka kaip amatą brėžti specialias linijas, pabrėžia būtent šią, *tarsi* vienalaikišką, rašymo-skaitymo patirtį:

Puslapyje nubrėžtos linijos, sudarančios raidžių, neumų, skyrybos ženklų ar skaičių pavidalą, matomos kaip įgudusios rankos judesių pėdsakai. O skaitytojo akis, klajojanti puslapyje kaip taku einantis medžiotojas, seka šiuos pėdsakus, tarsi sektų juos palikusios rankos trajektorijas (2016: 27).

Šią sąveiką, anot T. Ingoldo, palaipsniui panaikino tobulėjančios rašytinio teksto technologijos, kaip ir apskritai modernybės epochoje išaugęs raštingumas ir ypač – vis stiprėjantis dėmesys vizualumui, skatinantis supriešinti kalbėjimo klausymąsi ir rašto skaitymą (ten pat).

T. Ingoldas „gina“ rašymą ranka, jį ir rankraščio skaitymą sieja su kitokia kūniška patirtimi nei spausdinto teksto kūrimas ir jo recepcija: rankraščio linijos yra kūno veiklos pėdsakas, todėl žodis, perduodamas tokiu būdu (kaip ir kitokia su kūnu susijusi veikla, tokia kaip dainavimas), yra įtaigesnis nei spausdintas. Spausdinti žodžiai, anot Ingoldo,

gali instrukuoti mus kaip diagrama. Tačiau jiems patiems trūksta ir judesio, ir jausmo. Kaip raidžių rinkiniai, kurių formos neturi jokio ryšio su liečiamaisiais ar įspaudžiamaisiais gestais (2011: 17).

Spausdintame tekste

kiekviena raidė yra tikslus atkartojimas [*replica*]. Ir visai kitaip, ranka rašyta linija, yra kiekvienu momentu vedama su intencija, net jei ji kartoja tai, kas jau daugelį kartų buvo braižyta. Taigi linija yra daugiau nei grafiniai spaudos elementai, lygiai kaip ir šokis yra daugiau nei jo schematinis vaizdas ar choreografinė notacija [...] (ten pat).

Tokio susirašinėjimo, kokį turime prieš akis, atveju kūno pėdsakas dėl minėtų dalykų yra dar aiškesnis. Raštas, kurį žmonės, lig tol netobulinę šios veiklos, išranda čia pat, rašydami laiškus, yra visiškai idiolektiškas – tiek jo grafinis vaizdas (komponavimas, raidžių forma, tarpai tarp žodžių, susijaudinus sumažėjantys ar visai dingstantys, ir t. t.), tiek laisvas raidžių parinkimas mintyse girdimam balsui – kuriuo menamai kalbamas – perteikti. Tai yra, kaip T. Ingoldas ir teigia, „linija,

kiekvieniu momentu brėžiama su intencija“, su stipria emocija ir lūkesčiu – brėžiama, iš skaitytojo perspektyvos žvelgiant, konkrečios mylimos rankos. Taip pat tai artimo žmogaus būsenos pėdsakas tikrovėje, nekenčiamoje dabartyje.

Kiekvienu atveju – ištarti, brūkštelėti ar užrašyti ranka – žodžiai, atliekami kaip kūno praktika, dėl to priskirtini haptiškumo zonai. Kodėl tuomet socialinių ir kultūros teoretikų tekstuose žodžiai taip dažnai išstumiami iš šios zonos, tarsi ten jiems būtų ne vieta? Kodėl jie perkeliami į negyvos artikuliacijos erdvę? Mums vis sakoma, kad žodžiai niekada neįgis tokio masto kaip jausmas, kad jie geriausiai atveju geba atverti sustingdytą tikros kūniškos patirties vaizdą ir kad turime išeiti anapus žodžių arba greta jų, jei norime prasiskverbti į šios patirties gelmes. Teoretikų akys ir mintys iš žodžių atėmė galią judinti, paveikti ar sužadinti. Jie tapo intelekto įrankiais, panaudojamais [*utilised*], o ne vartojamais [*used*], galutinai atiduotais kieno nors aiškinimo projektams. Nujausminti, atitrūkę nuo atlikimo triukšmo ir nebeturintys sąlyčio su dalykais, apie kuriuos kalba, žodžiai tyliai įkalinami nuošalėje to, kam turėtų atstovauti, – sąvokų. Tačiau nereikėtų kaltinti žodžių dėl to, kad jie įkalinti (Ingold 2022: 240).

Ši dramatiška T. Ingoldo teksto ištrauka pirmiausia skelbia norą sugrąžinti žodį į tirštą jo atlikimo situaciją. Svarbu, kad ranka užrašytas žodis, anot jo, taip pat yra atliktas kūniškai, o jo perskaitymas laikomas interkorporalios komunikacijos variantu. Tai leidžia kiek nukreipti dėmesį nuo reikšmės ir pastebėti tai, kas šiandieną matyti itin retai, – ranka rašyto žodžio ar ir ilgo ranka rašyto teksto formos, jo vizualaus pavidalo poveikį nuotakai, kūno būsenai. Ranka rašytas laiškas pirmiausia yra apčiuopiamas kreipinys, juo į žmogų prabylama asmeniškai, ypač jei tai artimo ir mylimo žmogaus rašytas laiškas. Jis ne vien sukelia (ar perduoda) mintis, išskaitomas iš žodžių reikšmių, bet ir pats, kaip tam tikro pavidalo artimo žmogaus pagamintas ir perduotas daiktas, jaudina, džiugina, galbūt net gąsdina. Gąsdinimo atvejai ypač ryškiai parodo, kad laiškas atstovauja realiam tarpkūniškam santykiui: gali būti nedrįstama laiško atplėšti ir perskaityti, bijoma juo perduodamos žinios ar nuotakos, bet visą tą laiką, kol nedrįstama su juo susipažinti, jis yra ir veikia, su juo gyvenama. Visais atvejais taip atsitinka dėl to, kad laiškas fiziškai pasiekia adresatą.

Mąstant apie laiško fizinį poveikį (stiprią emociją, gavus lauktą laišką ir jį atplėšus) verta prisiminti E. Landowskį, rašantį apie du interkorporalaus užkrėtimo režimus. Pirmasis – kai kito žmogaus, pavyzdžiui, sergančio gripu, būseną galima konstatuoti jos neperimant, ir antrasis – kaip užkrečiamo juoko atveju, – kai būseną persiduoda to nesiekiant: „[M]atymas juokiantis dažnai savaime juokina“ (2015: 151–152). Nevalingo, užkrečiamo juoko atveju

nebeveikia intersubjektinė dialektika tarp įtikinėjimo ir interpretavimo veiksmo, kurie taikomi objektui–pranešimui, cirkuliuojančiam tarp pašnekovų bei artikuliuojančiam

santykį tarp gavėjo *apgalvoto juoko* ir linksmintojo *apskaičiuoto juokinimo*. Čia vieninteliai veikiantys mechanizmai – intersomatiniai, turintys savitą *semioting* užkrėtimo formą (ten pat: 153; kursyvas – E. Landowskio).

E. Landowskis teigia, kad tokiam užkrėtimui būtina kūniškai būti vienas kito regos lauke (ten pat: 154), tad iš pirmo žvilgsnio šis būdas persiimti veiksmu netinka mūsų aptariamam susirašinėjimo atvejui. Tačiau argumentacija priverčia galvoti kitaip:

Būti kokio nors daikto ar kito asmens akivaizdoje – tai jau „komunikuoti“ [...]. [V]isa, kas pasakoma vien per bendrabūvį, susiję tik su gryna *somatine raiška*, bet būtent per tą paprastą dviejų kūnų-subjektų buvimą vienas kitam kiekvienas partneris kitam iš karto pateikia (ir iš kito gauna) *minimalų tekstą*. Tokio pobūdžio komunikacijoje kūnas neduoda *ženkle* pagal kokį nors iš anksto nustatytą kodą (antraip kalbėtume jau apie artikuliuotą diskursą), jis teikia prasmę betarpiškai ir dinamiškai, vyksme, estezinio santykio *kūnas-priešais-kūną* režimu (ten pat; kursyvas E. Landowskio).

Akivaizdu, kad E. Landowskio siūloma užkrato samprata nevysiškai tinka mūsų analizuojamai komunikacijai apibūdinti: nėra vienalaikio kūno priešais kūną buvimo; yra, nors ir minimali, diskursyvinė artikuliacija; tarp rašymo ir skaitymo veiksmų įsiterpia laiko nuotolis. Tačiau vis dėlto būtent toks perdavimas-užkratas atrodo nepalyginamai tikslesnis motyvas, mūsų aptariamam atveju vertęs du žmones rašyti vieną kitam laiškus, negu noras informuoti apie savo būklę, padėti ar apsi-keisti kilusiomis mintimis.

Tad kiek užkrato samprata, apie kurią rašo E. Landowskis, pritaikoma laišku kaip fiziniam rašiusiojo rankos pėdsakui, kuriuo, prisimenant T. Ingoldo aiškinimą, seka adresato akis? Jeigu įsivaizduotume skalę nuo emocijos perdavimo tvarkingu, išraiškingu tekstu ir jo reikšmėmis iki užkrato per gryną somatinę raišką, mūsų aptiriamas susirašinėjimas (o kartu su juo tikriausiai ir daugybė kitų, jų dalių ar aspektų) atsidurtų kur kas arčiau nevalingo intersomatinio būsenos perėmimo, o ne tvarkingos diskursyvinės interkomunikacijos.

PRIVERSTINĖ DABARTIS IR GYVENIMAS VIRTUALYBĖJE

[...] brangute mano pupute aš šiandien sapnavau sapną tokį nežinau ar geras ar ne rašau tau brangute mano tas buvo šeštadienį ant sekmadienio naktį tai bus 24 ant 25 dienos tai bus kovo menesy aš sapnavau tą sapną rodos mes abu buvome štai kokiam miške vaikščiojome po tą mišką ir suradome kokių tai žmonių nepažįstamų jie mums rodos sako taipo imkite pjūklą ir kirvį ir pjaukite medį tiktai storą o mes taipas padarėme

nupjovėme medį ir pradėjome dirbti lėktuvą dviejose rodos mes abudu sėdam į tą lėktuvą ir pakilome aukštai viršum miško ir išskridome abu drauge po to pabudau ir galvojau aš sau koks įdomus buvo sapnas mano rodos kad mes tokie pasitaisę tikrai po biški abudu apsenę jau gerokai ir būdai jau pasikeitę surimtėjęs vieno ir kito ir susiklausymo vienas kito [...]

Šį skyrių pradėjau nuo vienos iš gražiausių ir neįprasčiausių aptariamos korespondencijos vietų: vyro pasakojamo sapno ir jo gilaus, ramaus apmąstymo. Tokių vietų jų laiškuose irgi pasitaikė – kai kas nors buvo pasakojama trumpai, žinant, kad adresatas supras, ir nedaugiažodžiaujant. Anksčiau aptartos laiškų ištraukos, ilgi emocingi pasisveikinimai ir atsisveikinimai (dažnai užimantys visą kelių sąsiuvinio puslapių ilgio laišką), tvarkingai išrašyti savo stiliumi primintų tradicinę raudą, kai daug kartų, tik vis šiek tiek kitais žodžiais ir su daugybe deminutyvų išsakomas ilgesys, buvimo kartu stygius. Tos poros laiškuose dažniausiai randu gryną ir jiems pažįstamiausią, tarsi folklorinę formą įgijusią išsiskyrimo kančią. Tačiau ši netipinė ištrauka savo nuotaika ir nuoseklia pasakojimo seka veikiau primena baladę. Šios formos greičiausiai buvo ne tiek girdėtos ir mėgstamos, kiek įprastos – iš XX a. pirmos pusės kaimo kultūros atsinešti bendriausi naratyviniai pavidalai, į kuriuos ir sugulė jausmai bei vaizdiniai, net ir pasakojamo sapno. Folklorinių sapnų pasakojimų tyrėja Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė atkreipia dėmesį, kad sapno kalba kinta „keičiantis visoms bendruomenės gyvenimo sritims, vertybių sistemoms ir informacijos perdavimo bei priėmimo pobūdžiui“ (2014: 67). Todėl sapno pasakojimas ir jo išaiškinimas gali rodyti ne vien giliąsias asmens būsenas, bet ir kultūriškai vyraujančius mąstymo ir įžodavimo būdus.

Tačiau pirmiausia sapnas pasakojamas dėl to, kad jis svarbus abiem susirašinėjantiems. Mintis, dėl kurios jis pasakojamas laiške, užrašyta tiksliai: visas šis porai sunkus laikas čia pasirodo kaip užbaigtas ar išsisprendęs – tai išminties, suaugimo, brandos ir ramybės suteikęs laikas. Šis ramybės ir brandos vaizdinys, lygiai kaip ir siužetas bei pasakojimo nuotaika, ateina iš kultūrinės aplinkos kaip vienintelis galimas įprasminimas to, ką šiai žmonių porai teko patirti. Jie abu sapne pasirodo kaip „apsenę“ – baigiantys gyvenimą, bet surimtėjusio būdo ir susiklausantys tarpusavyje.

Galima manyti, kad sapnai, sudėtingai artikuliuojami, turėtų lengviausiai pasiduoti naratyvinio nesąmoningumo „diktatui“ ar traukai. Patirtys, taip pat ir sapnavimo patirtys, sugula į tam tikras naratyvines formas, kurios nėra nei amžinos, nei individualiai ar net bendruomeniškai atrandamos. Naratyvinio nesąmoningumo sąvoka, vartojama (gan skirtingai) naratologų ar literatūros tyrėjų, čia prašosi pasitelkiama supratus, kad šiųdviejų žmonių susirašinėjimas vis dėlto turėjo kultūrinį kontekstą ir kad tas kontekstas – sprendžiant iš jų laiškų kalbos ir formos (priimtų

rašybos normų neišmanymas čia nenustelbia mokėjimo jautriai, subtiliai ir įtaigiai kalbėti) – buvo ne tuometinių okupacijos laikų oficialioji intelektualinė saviraiška, bet, daug labiau, tuomet dar itin gyva ir paveiki sakytiniu būdu perduodama ne-profesionalioji kūryba.

Pravartu šiek tiek aptarti naratyvinio nesąmoningumo sąvoką ir jos santykį su virtualumu, daug kartų minėtu kalbant apie šios poros santykį, palaikytą laiškais. Pamatą kalbėti apie naratyvinį nesąmoningumą⁵ paklojo Fredricas Jamesonas, parašęs iki šiol svarbų veikalą, skirtą politinio nesąmoningumo analizei. Anot jo, individualus subjektas, taip pat naratyvinis, visuomet priklauso socialinei visumai (1981: 283) ir tegali veikti jos siūlomomis formomis. Politinį nesąmoningumą jis aiškina kaip ideologinio mąstymo, atpažįstamo visuose kultūros artefaktuose, priešastį (ten pat: 20). F. Jamesono manymu, nesąmoningumą suprasti trukdo psichoanalizę praktikuojančiųjų tikėjimas, kad ji įmanoma „apšviesti“, atverti ir „integruoti į aktyvią sąvoką ir į mūsų troškimų bei elgesio nusistatymus“ (ten pat: 282–283) – tam pats F. Jamesonas ryžtingai prieštarautų.

Jei, vadovaudamosi politinio nesąmoningumo sąvoka, imtume mąstyti apie naratyvinį nesąmoningumą, jį turėtume suprasti vien kaip inerciją – neįsisąmonintą šablonų ir aklą įprastų, nepermąstytų formų pasitelkimą. Panašiai jį supranta naratologė Hanna Meretoja (2018: 89–91). Tačiau yra ir kitų būdų nesąmoningumo sferai aiškinti, ne vien psichoanalitiškai kildinti ją vien iš Sigmundo Freud, Jacques'o Lacano psichoanalizės ir Louis Althussero filosofijos. Štai Markas Freemanas naratyvinį nesąmoningumą aiškina pirmiausia ne kaip sekimą šablonais ir jų laikymąsi, bet kaip keistą foninę atmintį, kai į gyvą autobiografinį kūrinį patenka tai, ko pasakotoja arba pasakotojas nebuvo patyręs, ką jis arba ji nesąmoningai ima iš aplinkos, ko nėra jo arba jos patirties refleksijose.

Ko gero, svarbiausias skirtumas nuo F. Jamesono vartojamos nesąmoningumo sąvokos tas, kad M. Freemanas kalba ne apie perimamas struktūras ir simbolines visumas, bet apie smulkius (anaiptol ne esminius) patirties komponentus, foninio suvokimo detales, ypač perimamas iš artimiausios socialinės aplinkos – iš to, kas praeityje liko neįsisąmoninta ar net nepatirta, tik perimta kaip savita patirtis iš kitų žmonių liudijimo (Freeman 2010: 120–121). Anot M. Freeman, „šalia akivaizdaus pasakojimo apie savo gyvenimą egzistuoja tam tikras pasakojimas iki manęs. [...] Nes 'aš' užbaigiu ne tik savo unikalią istoriją, bet ir ankstesnę, iki manęs buvusią istoriją, kuri vyko kitapus mano ribų“ (ten pat: 104). Jis kalba ne tiek apie formą –

5 Nesąmoningumas (*das Unbewußte, the unconscious*) čia turėtų būti matomas kaip psichoanalizės terminas, nors vartotas – tai svarbu šio straipsnio turiniui – ir kitų S. Freud amžininkų, pavyzdžiui, Henri Bergsono. Šią sąvoką (lietuviškai verčiamą kaip *nesąmoningumas, nesąmonybė, nesąmoningumo sfera*) reikėtų vengti suprasti kaip nesusigaudymą ar užmaršumą. Anksčiau tekstuose lietuvių kalba ši plotmė buvo gana dažnai painiojama su sąsąmone – terminu, nurodančiu visiškai kitą S. Freud sąvoką ir ją nurodomą plotmę.

ar suteikiame pasakojimui sakmės, ar dokumentinio pasakojimo formą, – kiek apie motyvą pasakoti (beje, labai panašiai socialinį pasakojimo motyvą kaip pagrindinę formos kaitos priežastį nurodo ir V. Ivanauskaitė–Šeibutienė). Kalbėjimo (ar laiško rašymo) motyvas – visada daugiasluoksnis ir galutinai neartikuluojamas – nebūna išrastas ar sugalvotas individualiai, motyvai kinta kultūriškai ir keičia bet kurį kūrybinį veiksmą.

M. Freemano samprotavimams daug artimesnė būtų bergsoniškoji nesąmoningumo samprata, kurią Gilles Deleuze'as vėliau išplėtoja ir aprašo vadindamas virtualumu. Skirtumas tarp bergsoniškojo ir froidiškojo nesąmoningumo tas, kad

Bergsonas žodžiu „nesąmoningas“ nurodo ne sąmonės paribyje esančią psichologinę realybę, bet sielai nebeprisiklausančią realybę – tokią, kuri yra būtis savaime [...]. „Psichologiška“ yra vien tai, kas yra dabartiška, o tai, kas praėjo, yra grynosios ontologijos sfera (Deleuze 1989: 75).

Taip jis praeities elementams suteikia keistą, nuo sąmonės apsisprendimo nepriklausančią poveikio galią. Nesąmoningumas šioje sampratoje reiškia kiekvieną mintį ir veiksmą lydinčią, daugialypę ir nesusistemintą virtualybę.

Anot H. Bergsono, klaidinga manyti, kad

realiam žmogui būdinga viskas, kas ir jo virtualiam atvaizdui, tereikia pridėti tą solidumą, kuris leidžia jį paliesti. Tačiau tiesa yra ta, kad virtualiam išgauti reikia daugiau nei realiam žmogaus atvaizdui – daugiau nei pačiam žmogui, nes žmogaus atvaizdas neatsiras be žmogaus, o dar prireiks ir veidrodžio (2021: 113–114).

Kaip tik šią daugiopą (nesuskaičiuojamus variantus talpinančią) virtualybę G. Deleuze'as, sekdamas H. Bergsonu, atskiria nuo galimybės kaip numanomos ateities (ar juo labiau išsipildžiusios ateities, kai galimybė nustatoma retrospektyviai). Knygoje „Skirtis ir kartotė“ G. Deleuze'as aiškina virtualybę kaip neesminių, neapibrėžtų elementų dalyvavimą realiuose veiksmuose: „Matome, kad virtualūs elementai yra dedukuojami iš realių elementų sekos ir kad jie dalyvauja realių elementų sekose“ (2001: 100).

Čia apmąstomo susirašinėjimo laiškais atveju dviejų artimų žmonių santykis yra būtent virtualus – ne planuojamas, įsivaizduojamas konkrečiu pavidalu, net ne laukiamas ateityje (kaip pirmiausia norėtusi manyti), bet išaugęs iš to, kas praėjo, auginamas pasikartojant ir rezonuojantis įsivaizduojant ateitį. Ši nesąmoninga virtualumo plotmė laiškus padaro tokius, kokie jie yra, – pripildytus įtaigos ir emocijos, neturinčius bemaž jokio kitokio tikslo. Jei laiškuose matytume tik viltį susitikti ir tik apgailestavimą, kad tai įvyks negreit, juos supaprastintume ir nebe-

pripažintume jų ypatingo vaidmens steigiant unikalų dviejų priverstinai atskirtų žmonių vienalaikiškumą.

Viltis kaip ateities lūkestis, kaip rašo H. Bergsonas, yra intensyvi, daugialypė ir tiršta laiko patirtis, o ne susitelkimas į konkretų būsimą momentą bei veiksmą: „Ateitis, kuria mes disponuojame pagal savo skonį, pasirodo mums vienu metu daugybe formų, vienodai patrauklių ir vienodai galimų.“ Anot jo, būtent dėl ateities lūkesčio, ateities idėjos, turinčios „nesuskaičiuojamą daugybę galimybių“ (2001: 9–10), viltis mums yra nepalyginamai patrauklesnė nei pati ateitis – vienas iš jos išsipildymų. Kaip tik tai turėtume suprasti kaip to stipraus ir nepalenkiamo jausmo, kurį susirašinėjantys sutuoktiniai išreiškia laiškuose, kilmę: jų bendro gyvenimo virtualybė nėra nei bendrumo iliuzija, nei bendrumo svajonė – tai jų santykio tikrovė, ji nebūtinai išliktų tiek pat stipri ir jaudinanti jiedviem ramiai kartu gyvenant savuose namuose. Tai puikiai parodo vyro papasakotas sapnas apie brandą ir susiklausymą: virtualus jų dviejų santykis, apimantis laukimą, kančią, ilgesį, nėra vienakryptis ir vienaplotmis, jis stiprėja ir stiprėdamas keičia jo dalyvius.

Šiame susirašinėjime fizinis buvimas kartu, nei apibrėžtas, nei artikuliuotas, yra tapęs virtualybe, įsipinančia į kiekvieną šių žmonių situaciją tikrovėje. Jei nesąmoningumą laikytume ontologiškai savarankiška sritimi, šiuo susirašinėjančios poros atveju ji galėtų matyti kaip terpę, kurioje laiškų dėka gyvenama tikriausiai nei dabartyje. Tai tampa stipriu, pasikartojančiu ir per pakartojimus stiprėjančiu motyvu rašyti laiškus, neturinčiu nieko bendro nei su tvarkingu apsisprendimu rašyti tam tikrais intervalais, nei su „turėjimu ką pasakyti“ ar poreikiu perduoti informaciją. Apmąstant šių žmonių bendrabuvį laiškuose ir per laiškus reikia pripažinti, kad ypatingas čia yra ne laikas, ne laiško gavimo–išsiuntimo ritmu pulsuojančios patirtys, bet nuolatos, visuose veiksmuose šiuodu žmones lydinti jų santykio virtualybė, leidžianti nebūti kalėjimų dabartyje, – vienintelė įdomi (ir greičiausiai vienintelė įmanoma išverti) jų kasdienių veiksmų terpė.

INTERPRETAVIMO ETIKA IR ANALIZĖS PRINCIPAI

Naratyvinio nesąmoningumo veikimu galima aiškinti ir tai, kad laiškai – pavyzdžiui, tokie vyro ir žmonos laiškai, apie kuriuos čia kalbame, – tampa ir tyrėjų interesu, ypač kai jie nėra išgryninami (kai perteikiamas tik užrašytas tekstas, be klaidų), kai pastebimas juos rašiusios rankos pėdsakas, sklaidomi užčiuopiant seno popieriaus faktūrą, užuodžiant kvapą. Vis dėlto niekur nedingsta klausimas, kokią teisę aš turiu skaityti ir aptarinėti tuos laiškus – rašytus ne man, ne mano šeimos nariams, atiduotus ne pačių žmonių ar jų artimųjų, neišskirtinius kultūros ar visuomenės atžvilgiu. Šis klausimas paradoksaliai kyla ne dėl galimybės (kurios baiminamasi sociologiniuose tyrimuose) atpažinti tuos žmones kaip kokius nors

buvusius kaimynus, o būtent dėl visiško tų žmonių nežinomumo. Ar pagal įvairias viešumos, viešosios erdvės sampratas žmonių, niekada niekaip nesiekusių ir nepasiekusių viešumo, gyvenimas gali tapti filosofinių, etnologinių, antropologinių ar istorinių tyrimų medžiaga? Ar sutikimų ir nesutikimų nesaistomas bet kurios medžiagos naudojimas gali būti savaime blogas ar geras?

Modernybės principais ir sąvokomis tikinčiai mokslininkei ar mokslininkui tarsi leidžiama domėtis neskelbtomis svetimomis patirtimis ieškant žmogaus esmės arba ieškant bet kurio kito žmogiško reiškinio *esmės*; atskirų disciplinų tyrimus legitimuoja pripažinti specifiniai jų tikslai (istorijos – faktai, psichologijos – reakcijos ir raiška, etnologijos – papročiai, lingvistikos – kalba ir taip toliau). Kiekvienoje medžiagoje, net pačioje asmeniškiausioje, atrandamas bendras elementas – ta medžiaga nuveda prie struktūrų ir principų, kurie ir suteikia teisę analizuoti bet kurį, net skausmingiausią, kito asmens (pažįstamo ar nepažįstamo) pėdsaką. Tačiau jei medžiaga nepateikia nieko vertingo, kas tuomet legitimuoja svetimų laiškų skaitymą? Lygiai kaip ir svetimų patirčių, sakytinių pavidalu perduotų atsiminimų, dienoraščių, fotografijų ar kitokios rastos medžiagos analizę, jei kalbame ne apie teisinį, o apie etinį leidžiamumą?

Šiame tekste apmąstomo susirašinėjimo atveju netinka joks „savaime suprantamas“ pateisinimas – pavyzdžiui, domėjimasis, kaip gyveno, ką mąstė, ką artimiesiems rašė garsus rašytojas ar kitas veikėjas, kokios gyvenimo būdo ar buities detalės minimos labai sename laiške ir panašiai. Panašūs klausimai svarstomi daugelyje sričių – pavyzdžiui, kalbant apie fotografiją. Apskritai fotografijas ir laiškus sieja ypač ryškus kontingencijos aspektas: jei tai ne didžiųjų įvykių, o kasdienos fotografijos, jei jose – ne žymūs, o niekam nebeatpažįstami žmonės, tuomet fotografijos, kaip ir retrospektyviai peržiūrimi laišakai, skatina kelti panašius klausimus. Kokią teisę turi fotografas kurti atsitiktinio žmogaus portretą, fiksuoti ne žiedų sumainymą ar diplomo įteikimą, bet žmogaus kančią, nesėkmes, ligą, skurdą, badą arba mirtį?

Antropologai Arthuras Kleinmanas ir Joan Kleinman, klausdami apie kančios vaizdavimo fotografijose etiką, primena 1993 m. išgarsėjusią nuotrauką iš Sudano karo (ir masinio bado) „Grifas ir maža mergaitė“ (*The Vulture and the Little Girl*). Fotografija išgarsėjo, viena vertus, dėl meninės kokybės ir poveikio, kita vertus, dėl to, kad iškart užduotas klausimas: ar fotografas, kuris, anot jo paties, dvidešimt minučių fotografavo leisgyvį vaiką, elgėsi žmoniškai? Kitaip sakant, ar galima pateisti naudojimąsi svetima kančia savo kūrybai (nesvarbu, dokumentinei, meninei ar mokslinei)? Antropologai, tokį naudojimąsi pasmerkę kaip tendenciją suprekinti kančią, vis dėlto daro išvadą:

Mūsų kritika ydingoms kančios apropiacijoms nereiškia, kad negalima jokia apropiacija. Darydami tokią išvadą, pakenktume bet kokiam bandymui reaguoti į žmogaus

kančią. Tai būtų daug blogiau nei problema, apie kurią kalbėjome, – *tai paralyžiuotų socialinį veiksmą*. Turime remtis žmogiškosios kančios vaizdais, kad įvardytume žmogaus poreikius ir formuluotume žmogišką atsaką (Kleinman, Kleinman 1997: 17–18).

Tikriausiai galiu sakyti, kad, pavyzdžiu imdama šį dokumentą pluoštą, liudijanti dviejų žmonių per laiškus išgyvenamą bendrą laiką ir bendrą išsiskyrimo kančią, taip pat turiu galimybę ir teisę „įvardyti žmogaus poreikius“. Tačiau čia pirmiausia kliūva tai, kad aptariamų žmonių situacija pasiekė mane beveik neturėdama jokio socialinio-politinio apvalkalo. Negaliu išsamiai rekonstruoti situacijos, suprasti, kas šiuo žmones ištiko, – tegaliu *pasakoti* apie jų laiškus ir jų susirašinėjimą.

Humanitarikos tyrimas visuomet daugiau ar mažiau yra metapasakojimas ir jam galioja bet kurio kito pasakojimo etiškumo kriterijai. H. Meretoja, aiškindamasi, koks pasakojimas yra etiškas, suformuluoja sąvoką *tai, kas galima (the possible)* ir ją renka pasakojimo etiškumo kriterijumi. „Naratyvinė forma savaime nepadaro pasakojimų gerų ar blogų, tad etiškai svarbiausia tai, ar jie išplečia (ir kaip išplečia ar sumažina) to, kas galima, pojūtį“ (Meretoja 2018: 89). Šį galimumo pojūtį ji aiškina itin paprastai:

To, kas galima, pojūtis – pojūtis, kaip kitaip viskas galėtų susiklostyti, – yra būtina gebėjimo veikti moraliai ir etinės individų ir bendruomenių vaizduotės dalis. Šis pojūtis turi galią keisti (ten pat: 4).

Kaip ir pasakotojas, taip ir pasakojimo tyrėjas ar tyrėja gali arba išplėsti, arba susiaurinti to, kas galima, pojūtį. Susiaurina, jei, taikydamas ar taikydama neto-bulą metodą, nemato pasakotojo (arba laišką rašančiojo) kūrybinių, alternatyvinių ar kritinių intencijų (jų pastebėjimą H. Meretoja apibendrintai vadina naratyvine vaizduote; ten pat: 91).

Laiškas yra, ko gero, kontingentiškiausia rašymo praktika, visiškai priklausanti nuo laikinų (ir didžiąja dalimi neverbalinių) sanklodų, visiškai situacinė. Tai, kas užfiksuojama, yra įpinta į daugybę neįvardytų (ne neįvardijamų, bet nereikalingų įvardyti) veiksmų ir judesių, o jie po kelių dešimtmečių jau būna visiškai išblukę, apleidę laišką tarsi archeologų surandamą ilgai nesupūvantį kaulą. Laiškas yra dantis, iš kurio kas nors galbūt imsis rekonstruoti veidą, mitybą ar gyvenseną. Panašiai kas nors, po daugelio metų radęs mano laiškus, galbūt susikurs mano gyvenimo pavidalą – ir tikrai ne tą, kurį pasakočiau pati. Tačiau šio tyrimo atveju pirmiausia klausiamo, kokio tirštumo, kokio kiekio, kokio svarbumo medžiagos reikia, kad ji padėtų suprasti *tai, kas galima*. Šį požiūrį tikslina kiek ankstesnė pasakojimo analizės metodikai skirta Adrianos Cavarero knyga, kurioje aprašoma prieiga ypač tinka laišku ar kitų autobiografinių užrašų palikimui tirti.

Knygą „Saistantys pasakojimai“ A. Cavarero pradeda tokiu Karen Blixen pasakojimu, pamėgtu egodokumentikos tyrėjų:

Prie tvenkinio gyvenusį žmogų vieną naktį pažadino didžiulis triukšmas. Jis išėjo į naktį ir patraukė link tvenkinio, bet tamsoje, bėginėdamas aukštyn žemyn, pirmyn ir atgal, vadovaudamasis tik triukšmo garsais, ne kartą suklupo ir nugriuvo. Pagaliau jam pavyko aptikti nuotėkį, kur bėgo žuvingas vanduo. Jis ėmėsi darbo, užkimšo nuotėkio vietą, pabaigęs sugrįžo į lovą. Kitą rytą pasižiūrėjo pro langą ir nustebęs pamatė, kad jo pėdsakai ant žemės sudarė gandro figūrą. Ir čia Karen Blixen paklausė: „Kai mano gyvenimas baigsis, ar tada pamatysiu, ar tada kiti pamatys gandrą?“

Ji išplečia klausimą taip: „[...] [A]r kiekvieno gyvenimo tėkmė leidžiasi apžvelgiama kaip reikšmę turintis pavidalas?“ (2000: 1). Laiškų tyrinėjimas tiesiausiai veda prie gandro metaforos: iš pėdsakų sukuriu kito žmogaus gyvenimo pavidalą, bet pats žmogus neturi (ar niekada, joku atveju ir nebūtų turėjęs) galimybės prie jo prisidėti. Žmogus gali pats duoti man tuos pėdsakus, aš galiu pati juos surasti (nebūtinai tuos, kuriuos tas žmogus man atrinktų). Be to, nesvarbu, kokio pobūdžio bus tie pėdsakai, kiek jų bus. A. Cavarero čia kalba griežtai:

Ir nesvarbu, ar tekstas rašytinis, ar sakytinis, ar jis pasiekia mus iš legendų, ar iš gandų, ar sužinotas tiesiogiai, ar įsivaizduotas. Keista galimybė nepaisyti teksto pobūdžio reiškia tiesiog tai, kad mums nebūtina žinoti kito žmogaus istorijos, idant suvoktume jį kaip unikalią būtį, kurios tapatumą grindžia pasakojimas (ten pat: 35).

Kitas žmogus, anot A. Cavarero, yra iš principo pasakotinas vien iš užuominos – nesvarbu, kokio tikslumo, retumo ar kokios rūšies „medžiagą“ turime, pasakojimas susidėlios. Sukursime naratyvinį portretą ir iš vieno danties, jeigu tas dantis bus kuo nors įdomus.

Kiekvieno žmogaus gyvenimo detalių begalybė („begalybė“ pirmąją prasme – negalimas suskaičiuoti jų kiekis, vien dėl to, kad tie smulkesni ir stambesni įvykiai nesugula vienetais šalia vienetų, egzistuoja vieni kituose) nuolat apstulbina ir skaitant senus laiškus – tiek korespondencijų, kurių dalyvė buvau pati, tiek kitų. Tai tiksliai išsakė Maria Tamboukou:

Iš tiesų laišškai „atskleidžia“ tiek, kiek slepia: jie palieka idėjų, diskursų ir veiksmų pėdsakus, bet niekada negali apimti jokios „tiesos“ apie tai, kas jų siuntėjas ar adresatas „iš tikrųjų buvo“ arba kaip jie jautėsi (2020: 158).

Pagrindinį laiškų (ir egodokumentikos apskritai) interpretavimo metodą M. Tamboukou vadina intraveiksmu (*intra-action*): „[S]ąveikos (*interactions*) vyksta tarp jau

įsisteigusių ir atskirų esybių, o štai intraveiksmiai yra santyčiai tarp komponentų“ (2016: 154). Terminas, perimtas iš Karen Barad fizikos filosofijos, nurodo į plotmę, neseniai aptartą kaip G. Deleuze'o virtualybė: „Virtualus objektas yra dalinis objektas – ne tik todėl, kad jam trūksta dalies, kuri išlieka realybėje, bet pats savyje ir pats sau, nes jis yra perskeltas arba sudvigubintas į dvi virtualias dalis, kurių vienai visada trūks kitos“ (Deleuze 2001: 100). Kaip aiškina M. Tamboukou, laiškų tyrinėtoja, interpretuotoja sukuria asambliažą: „Šie dokumentai, suvokti kaip asambliažai, nuolatos kuria naujas reikšmes per užmezgamas jungtis – jie išplėtoja tarpusavio santykius, taip pat išorinius santykius [...]“ (2024: 55). Asambliažai jungiasi per komponentus, taip pat ir tyrėjo ar tyrėjos kontekstų bei laiško kontekstų komponentus. Šitaip sukuriamos naujos ir veiksnišios *to, kas galima* versijos. Būtent tai, o ne istorinė laiškų svarba, ne faktų, kuriuos jie atskleidžia, reikšmingumas, ne juos rašiusių asmenų žinomumas legitimuoja tyrinėti paprastus laiškus, kurių funkcija yra tik palaikyti santykį tarp dviejų niekam nežinomų žmonių. Paprasti laiškai – tai tie, kuriuos tiriant atsinešama mažiausiai išankstinių nuostatų, „supratimo“ apie autorius, ir dėl to jie gali maksimaliai „nustebinti“ (ten pat: 55), nukreipti į tokią tyrimo plotmę, kuri, iki gilinantis į konkrečius laiškus, nebuvo numatyta. Dėl to geriausia yra leisti kalbėti medžiagai – ji parodo teorinius posūkius ir duoda metodinių patarimų.

IŠVADOS

Šį straipsnį inspiravo dviejų vienas kitam artimų žmonių laiškai. Tai jų šeimyninio gyvenimo (ar vieno jo fragmento) pėdsakai, artikuliuoti keistu tarpiniu variantu tarp sakytinio ir rašytinio teksto. Pagyvenusi pora turėjo atrasti virtualų būdą gyventi kartu – ir atrado, ėmė daryti tai, ko niekada anksčiau nebuvo darę, – rašyti vienas kitam laiškus. Tokia medžiaga verčia kelti aktualų klausimą apie darbo su ja etiką, galiausiai leidžia suprasti, kad tyrimą turi pateisinti ne medžiagos „savaiminė“ vertė, o analizės ir interpretavimo metodika, atverianti toje medžiagoje naujus ar išryškinanti mažiau pastebimus bendravimo ir bendrumo variantus.

Šie keisti laiškai, užrašyti nepaisant (neišmanant) rašybos taisyklių, pirmiausia primena, kad laiškas yra kito žmogaus kūno, rankos judesio pėdsakas, aktyvinantis santykį, sukuriantis išskaidytą ir daugialypį vienaikiškumą – bendrą laiko patirtį. Toks virtualus (esantis ir patiriamas) dviejų žmonių laikas leidžia gyventi veikiau praeities ir ateities elementų sąveikose nei sunkiose ir lėtai slenkančiose dabarties minutėse. Artimų žmonių susirašinėjimas laiškais steigia nelinijinį laiką – tai nei objektyvus, nei subjektyvus laikas. Laikas šiuose laiškuose yra nuolatinė tema: jis stebimas, skaičiuojamas, jo bijoma, viliamasi, kad jis nebus labai kankinantis. Tai dviejų žmonių bendrai patiriamas laikas. Jis yra ir savitos vienaikiškumo patirties, ir jų bendro gyvenimo virtualybėje pagrindas.

LITERATŪRA

- Bergson Henri 2001. *Time and Free Will. An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, translated by F. L. Pogson, Mineola, New York: Dover Publications, Inc.
- Bergson Henri 2021. *Mąstymas ir judantysis*, vertė Povilas Aleksandravičius, Vilnius: Phi knygos.
- Cavarero Adriana 2000. *Relating Narratives. Storytelling and Selfhood*, translated by Paul A. Kottman, London, New York: Routledge.
- Deleuze Gilles 1989. *Henri Bergson zur Einführung*, herausgegeben und übersetzt von Martin Weinmann, Hamburg: Junius Verlag.
- Deleuze Gilles 2001. *Difference and Repetition*, translated by Paul Patton, London: Continuum.
- Freeman Mark 2010. *Hindsight: The Promise and Peril of Looking Backward*, New York: Oxford University Press.
- Ingold Tim 2011. "Introduction", in: *Redrawing Anthropology: Materials, Movements, Lines*, edited by Tim Ingold, Surrey, Burlington: Ashgate, p. 1–20.
- Ingold Tim 2016. *Lines*, London, New York: Routledge.
- Ingold Tim 2022. *Imagining for Real. Essays on Creation, Attention and Correspondence*, London, New York: Routledge.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2014. „Folklorinė sapno kalba: oneiriniai naratyvai bendruomeninėje komunikacijoje“, *Tautosakos darbai* 48, p. 53–70.
- Jonutytė Jurga 2023. „Laiškas kaip antropologinio tyrimo medžiaga“, *Tautosakos darbai* 66, p. 29–47.
- Kleinman Arthur, Kleinman Joan 1997. "The Appeal of Experience; The Dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in Our Times", in: *Social Suffering*, edited by Arthur Kleinman, Veena Das, Margaret Lock, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, p. 1–24.
- Landowski Eric 2015. *Prasmė anapus teksto. Sociosemiotinės esė*, vertė Paulius Jevsejevas, Vilnius: Baltos lankos.
- Meretoja Hanna 2018. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*, New York: Oxford University Press.
- Schutz Alfred 1970. "Indirect Social Relationships", in: Alfred Schutz, *On Phenomenology and Social Relations. Selected Writings*, edited by Helmut R. Wagner, Chicago, London: The University of Chicago Press, p. 218–235.
- Schutz Alfred 1972. *The Phenomenology of the Social World*, translated by G. Walsh, F. Lehnert, London: Heinemann Educational Books.
- Schutz Alfred, Fink Eugen 1975. "Discussion", in: *Collected Papers III: Studies in Phenomenological Philosophy*, edited by I. Schutz, The Hague: Martinus Nijhoff, p. 84–92.
- Schutz Alfred, Luckman Tom 1984. *Strukturen der Lebenswelt* 1, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Tamboukou Maria 2016. "Feeling Narrative in the Archive: The Question of Serendipity", *Qualitative Research* 16 (2), p. 151–166.
- Tamboukou Maria 2020. "Epistolary Lives: Fragments, Sensibility, Assemblages in Auto/Biographical Research", in: *The Palgrave Handbook of Auto/Biography*, edited by Parsons, Julie M. and Chappell, Anne, Palgrave Macmillan, p. 157–164.
- Tamboukou Maria 2024. *Epistolary Narratives of Love, Gender and Agonistic Politics. An Arendtian Approach*, London, New York: Routledge.